

WITOLD CHMIELEWSKI

Redakcja „Przeglądu Historyczno-Oświatowego”
Akademia Ignatianum w Krakowie

DOI: 10.17460/2017.3_4.01

70 LAT „PRZEGLĄDU HISTORYCZNO-OŚWIATOWEGO”

W 2017 roku minęło 70 lat od ukazania się pierwszego numeru „Przeglądu Historyczno-Oświatowego”. W jego podtytule napisano: „Kwartalnik poświęcony badaniom dziejów oświaty i wychowania w Polsce”. W słowie wstępnym do pierwszego numeru czasopisma stwierdzono, że z inicjatywy Związku Nauczycielstwa Polskiego powołano do życia Komisję do Badania Dziejów Oświaty i Wychowania, której jednym z głównych celów było zgromadzenie materiałów dotyczących tajnego nauczania podczas niemieckiej okupacji (o sowieckiej w ogóle nie wspomiano). Komisja ściśle współpracowała z Referatem Historycznym Ministerstwa Oświaty. Ważnym jej zadaniem było także ukazanie rozwoju polskiej myśli wychowawczej na przestrzeni XIX i XX wieku, zwłaszcza że w czasie wojny uległy zniszczeniu bezcenne zasoby archiwalne. Ponadto polscy badacze pozbawieni zostali dostępu do bogatych archiwów lwowskich. Komisja postanowiła w swojej pracy brać pod uwagę *znaczenie żywej tradycji zawartej we wspomnieniach świadków i współtwórców wysiłków pedagogicznych zbiorowości polskiej. Pobudzić do pisania wspomnień działaczy pedagogicznych, którzy znają z autopsji dzieje szkoły zaborczej i naszej walki o oświatę w drugiej połowie XIX i początku XX w. to mogłoby nam bodaj częściowo wyrównać straty poniesione w materiale archiwalnym. Dlatego z wdzięcznością witamy inicjatywę Związku Nauczycielstwa Polskiego powołania do życia czasopisma naukowego poświęconego badaniom naszej przeszłości oświatowej. „Przegląd Historyczno-Oświatowy” pragnie na swych łamach dawać oświecenie faktów przeszłości oświatowej, przede wszystkim najbliższej z okresu lat 1864–1945, wytwarzającej demokratyczne tradycje walki o szkołę polską, nie rezygnując naturalnie także z oświecenia przeszłości dalszej. Pragniemy w stałych działach kwartalnika – rozpraw, materiałów, recenzji, materiałów ilustracyjnych, bibliografii, – pogłębić znajomość tego okresu. Szczególną wagę przywiązujemy do ogłaszania ciekawszych wspomnień i dokumentów. Apelujemy o pomoc i współpracę do tych*

wszystkich, spośród pracowników naukowych i nauczycielstwa, dla których nasza przeszłość pedagogiczna, nasz wysiłek tworzenia szkoły polskiej jest treścią żywą. [pisownia i interpunkcja cytatów oryginalne – red.]

„Przegląd Historyczno-Oświatowy” pragnie być organem prac Komisji do Badania Dziejów Oświaty i Wychowania Z.N.P. Jej wysiłek obecnie poszedł w kierunku ocalenia od zatraty, ujawnienia imponującego wysiłku konspiracyjnej pracy oświatowej czasu wojny¹.

Nowe czasopismo miało charakter naukowy i było mocno związane z licznymi inicjatywami badawczymi o tematyce historycznej i oświatowej, podejmowanymi przez środowisko nauczycielskie². Pismo powstało z inicjatywy Czesława Wycecha, wówczas ministra oświaty w Tymczasowym Rządzie Jedności Narodowej³. Konkretnie kroki organizacyjne i formalne, zmierzające do uruchomienia czasopiśma podjęto w drugiej połowie 1946 roku. W dniu 24 października Wojewódzki Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Krakowie wydał zezwolenie na składanie pierwszego numeru pisma. Wydawcą został Związek Nauczycielstwa Polskiego, a na redaktora periodyku powołano docenta, a wkrótce prof. nadzw. dr. hab. Uniwersytetu Jagiellońskiego Jana Hulewicza⁴. Cenzura zatwierdziła również spis treści „Przeglądu”, który przedstawiał się następująco:

¹ *Od Redakcji*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1947, nr 1, s. 4.

² Tamże; L. Prusak, *Zjazd oświaty wojennej*, „Głos Nauczycielski” 1946, nr 11–12, s. 174–176; W. Gniazdowska, *O materiały do dziejów tajnej oświaty*, „Głos Nauczycielski” 1946, nr 13, s. 206–207; M. Laskowski, *Zróbmy to dziś*, „Głos Nauczycielski” 1945, nr 4, s. 126; B. Suchodolski, *Pokłosie. O materiałach źródłowych do prac oświatowych w okresie wojny*, „Głos Nauczycielski” 1945, nr 6, s. 198. W artykule tym Suchodolski informował, że Zakład Pedagogiki Uniwersytetu Warszawskiego zwrócił się z apelem do wszystkich mających wiedzę na temat pracy kulturalno-oświatowej w okresie okupacji niemieckiej, aby pisali wspomnienia i relacje na następujące tematy: 1) *Moje wspomnienia z pracy oświatowo-wychowawczej w okresie 1939–1945*, 2) *Moje obserwacje z życia i charakteru młodzieży polskiej lat 1939–1945*, 3) *Moje przeżycia i przemiany duchowe w okresie 1939–1945*; R. Wroczyński, *Notatki z okazji 25-lecia „Przeglądu Historyczno-Oświatowego*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1983, nr 1, s. 8.

³ S. Świdwiński, *Sprawozdanie z prac Komisji do Badania Dziejów Oświaty i Wychowania ZNP*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1947, nr 1, s. 189–190.

⁴ Internet, (dostęp: 24.05.2017 r.), dostępny: www.pho.znp.edu.pl, Informacja o uruchamianym piśmie z pieczęcią Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Krakowie z dnia 24 października 1946 roku. Jan Hulewicz (19 V 1907–7 X 1980), znany i ceniony historyk oświaty, wychowania i nauki. Autor takich m.in. opracowań, jak: *Udział Galicji w walce o szkołę polską 1899–1914* (Warszawa 1934), *Sprawa wyższego wykształcenia kobiet w Polsce w XIX w.* (Kraków 1939). Publikował także na łamach „Ruchu Pedagogicznego”, „Chowanny”, „Pedagogium”, „Muzeum” i „Przeglądu Współczesnego”. Przed wojną pracował m.in. w Państwowym Pedagogium w Krakowie, Studium Pedagogicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego, gimnazjum i seminarium nauczycielskim w Krakowie. Pod koniec lat trzydziestych pełnił funkcję kierownika Centralnej Biblioteki Pedagogicznej Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego. W czasie wojny przebywał w Wielkiej Brytanii. Pod pseudonimem Adam Ordega wydał wspólnie z Tymonem Terleckim dwutomową pracę zbiorową pt. *Straty kultury polskiej 1939–1944* (Glasgow 1945). Od lipca 1943 r. do połowy 1945 r. był redaktorem „Wiadomości Nauczycielskich”, organu Zrzeszenia Nauczycieli Polaków w Wielkiej Brytanii. Przez kilka lat pełnił na obczyźnie funkcję kierownika Funduszu Kultury Narodowej, był kierownikiem Działu Nauki i Szkolnictwa Wyższego Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Londynie, prowadził wykłady w polskim Studium Pedagogicznym na Uniwersytecie w Edynburgu. Blisko związany z ludowcami, w Londynie uważany był za „człowieka [prof. Stanisława – W. Ch.] Kota”.

Rozprawy i artykuły.

Czesław Wycech: Praca oświatowa w kraju w czasie wojny.

Stanisław Lorentz: W obronie kultury polskiej.

Stefan Pieńkowski: Nauka polska w czasie okupacji.

Bohdan Nawroczyński: Kursy akademickie w Częstochowie w r. 1944/45.

Materiały i dokumenty.

Aleksander Birkenmajer: Co władze okupacyjne wiedziały o polskim tajnym nauczaniu w Generalnej Guberni.

Recenzje.

A. Jobert: La Commission d'Education Nationale en Pologne (1773–1794). 1941 (Jan Hulewicz).

Uniwersytet Poznański w czasie wojny. Władysław Kowalenko, Tajny uniwersytet Ziem Zachodnich w latach 1940–1944 (Jan Hulewicz)⁵.

W drugiej, uzupełnionej wersji spisu treści pierwszego numeru dołożono notę redakcyjną, wyjaśniającą charakter czasopisma i jego cele. Zamierzano też wprowadzić inne uzupełnienia, np. dotyczące bibliografii, ale ostatecznie z nich zrezygnowano⁶. Ogłoszony drukiem pierwszy numer czasopisma odbiegał znacznie od propozycji przedstawionej WUKPPiW w Krakowie. Obejmował takie działy, jak: *Artykuły, Materiały, Recenzje, Kronikę*, a także oddzielnie odnotowywał zamieszczone w całym tekście ilustracje. Wszystkie działy czasopisma odznaczały się wysokim poziomem. Zamieszczone w pierwszym numerze „Przeгляdu” artykuły były referatami wygłoszonymi na Zjeździe Oświatowym, nazywanym również Zjazdem Oświaty Wojennej, zwołanym w dniu 2 maja 1946 roku, na którym przeanalizowano inicjatywy podejmowane przez Departament Oświaty i Kultury Delegatury Rządu RP (londyńskiego) na Kraj oraz Tajną Organizację Nauczycielską w czasie okupacji⁷.

Na szczególną uwagę zasługuje opublikowane w pierwszym numerze „Przeгляdu” opracowanie Czesława Wycecha dotyczące podziemnej działalności oświatowej na terenie okupowanego kraju i roli w tym zakresie DOiK. Zawiera ono informacje, które do dnia dzisiejszego mają bardzo duże znaczenie w badaniach na temat tajnego nauczania⁸. Unikalny charakter posiada materiał tego samego autora dotyczący wybranych zagadnień działalności organizacyjnej i te-

Zwolennik przyjazdu polskich nauczycieli z Wielkiej Brytanii do kraju. Po powrocie do Polski w 1945 roku podjął pracę na Uniwersytecie Jagiellońskim. Szerzej: R. Dutkova, *Jan Hulewicz uczyony i pedagog*, „Przeгляд Historyczno-Oświatowy” 1982, nr 3–4, s. 223–233.

⁵ Internet, (dostęp: 24.05.2017 r.), dostępny: www.pho.znp.edu.pl, „Przeгляд Historyczno-Oświatowy”, spis treści z pieczęcią Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Krakowie z dnia 24 października 1946 roku.

⁶ Tamże, „Przeгляд Historyczno-Oświatowy”, spis treści nieopieczętowany.

⁷ S. Świdwiński, *Sprawozdanie...*, s. 190. Zarówno DOiK, jak i TON kierowane były przez związanego z ruchem ludowym Czesława Wycecha.

⁸ C. Wycech, *Praca oświatowa w kraju w czasie wojny*, „Przeгляд Historyczno-Oświatowy” 1947, nr 1, s. 5–103.

renowych struktur oświatowo-kulturalnych podległych DOiK⁹. Interesujące są również inne artykuły zamieszczone na łamach czasopisma. Zwraca uwagę fakt, że numer pierwszy jest jedynym, w którym można było jeszcze pod koniec lat czterdziestych zamieścić szersze informacje o działalności struktur oświatowych podziemnego państwa polskiego, podległych rządowi RP w Londynie. Szybko zmieniająca się sytuacja polityczna w kraju po sfałszowanych wyborach 19 stycznia 1947 roku uniemożliwiła podejmowanie tego tematu na długie lata.

Cenne informacje dla badaczy historii nauki, oświaty i wychowania zawierają także opublikowane na łamach periodyku liczne recenzje pozycji wydawniczych, dotyczących okresu wojennego. Większość z nich wyszła spod pióra redaktora Jana Hulewicza. Ich podstawowym celem było zwrócenie uwagi czytelników na wielkość dokonań polskich uczonych i nauczycieli w mrocznych latach okupacji. Przedstawiały bohaterskie postawy wszystkich pokoleń Polaków w walce o zachowanie intelektualnej tożsamości i utrzymanie ducha narodowego¹⁰.

Drugi numer „Przeglądu Historyczno-Oświatowego” ukazał się w ostatnim kwartale 1947 roku. Poświęcony został wybranym zagadnieniom polskiego ruchu nauczycielskiego. W liście do Heleny Radlińskiej z 4 maja 1947 roku Jan Hulewicz pisał, że „Przegląd” ma trudności z uzyskaniem papieru¹¹, ale jednocześnie wyrażał przekonanie, że mimo tych przeszkód pismo zostanie wydane w zaplanowanym czasie. Autorami artykułów opublikowanych w tym numerze byli: Karol Klimek – *Związek Nauczycielstwa Polskiego na przestrzeni 40 lat w Królestwie i Polsce Niepodległej*, Eugeniusz Müller – *Krajowy Związek Nauczycielstwa Ludowego w Galicji*, Stefan Julian Brzeziński – *Początki ruchu nauczycielskiego w Kongresówce*, Karol Klimek – *Pilaszków*, Stanisław Brzozowski – *Rządy komisaryczne ZNP*, Czesław Wycech – *Związek Nauczycielstwa Polskiego w czasie okupacji niemieckiej 1939–1945*¹².

W numerze zamieszczono także sylwetki wybitnych działaczy ruchu nauczycielskiego i oświatowego. Eugeniusz Müller przedstawił działalność Stefana Zaleskiego (Świtłomira), Stanisława Nowaka i Juliana Smulikowskiego. Helena Grotowska ukazała postać Ksawerego Praussa. Waław Polkowski zaprezentował dokonania Zygmunta Nowickiego, Helena Radlińska skoncentrowała swoją uwagę na pracy Stanisława Kalinowskiego, a Stanisław Świdwiński scharakteryzował działalność Stefana Kopcińskiego i Adama Próchnika¹³.

⁹ Tenże, *Prace organizacyjne Departamentu Oświaty i Kultury*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1947, nr 1, s. 160–163. Do problematyki zawartej w tym i poprzednim artykule nawiązywał autor na łamach tegoż czasopisma jeszcze w publikacji: *Z dziejów tajnej działalności oświatowo-kulturalnej (Departament Oświaty i Kultury)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1962, nr 3, s. 343–368.

¹⁰ „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1947, nr 1, s. 171–184.

¹¹ *Listy Jana Hulewicza do Heleny Radlińskiej z lat 1945–1954*, oprac. W. Theiss, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1998, nr 3–4, s. 181.

¹² „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1947, nr 2, s. 3–145.

¹³ Tamże, s. 146–232.

W periodyku opublikowano *Memoriał Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego* do Zarządu Głównego ZNP z 1938 roku na temat przyczyn zawieszenia związku i wprowadzenia w nim zarządzania komisarycznego¹⁴. Poinformowano, że w dniu 1 kwietnia 1947 roku odbyło się trzecie doroczne posiedzenie Komisji do Badania Dziejów Oświaty i Wychowania ZNP, któremu przewodniczył Czesław Wycech. Uczestniczyli w nim: Wawrzyniec Dusza, Marian Falski, Władysława Hoszowska, Jan Hulewicz, Franciszek Klima, S. Lasowy, Eugeniusz Müller, Stefan Pieńkowski i Stanisław Świdwiński. W trakcie obrad, obok podjęcia kilku innych ważnych spraw, Komisja szczegółowo przedyskutowała proponowaną zawartość najbliższych numerów „Przeгляdu”. Postanowiono, że odbędą się spotkania z osobami zasłużonymi w organizowaniu podziemnej oświaty w czasie okupacji w Lublinie, Kielcach, Warszawie i Krakowie. Celem tych kontaktów miało być zbieranie materiałów na temat tajnego nauczania. Nawiązano także bliską współpracę z Komisją do Dziejów Oświaty i Szkolnictwa w Polsce Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie¹⁵.

Pod koniec drugiego numeru czasopisma znalazła się również informacja na temat przygotowywanej książki pamiątkowej z okazji czterdziestolecia pracy naukowej prof. Stanisława Kota¹⁶. Zamieszczono też zapowiedzi wydawnicze, dotyczące dziejów oświaty i kultury.

Na początku 1948 roku opublikowane zostały kolejne, tym razem połączone, dwa numery czasopisma z 1947 roku – trzeci i czwarty. Wydawcą ich był nie ZNP, a „Nasza Księgarnia”. Zarówno opóźnione wydanie kolejnych numerów, jak i ich połączenie najwyraźniej wskazują, że Redakcja natrafiła znowu na znaczne trudności w systematycznym wydawaniu „Przeгляdu”. Wynikały one nie tylko z kłopotów związanych z uzyskaniem papieru, ale zapewne także z nowej polityki oświatowej, wdrażanej intensywnie w życie od 1947 roku. Stanisław Skrzyszewski w tym czasie był przeciwny ukazywaniu działalności tajnego szkolnictwa i związanych z nim ludzi. Mając na uwadze korzystanie w perspektywie z sowieckich doświadczeń w szkolnictwie i dorobku teoretycznego w pedagogice, ze względów ideologicznych nie chciał się odwoływać w odbudowie zniszczonej oświaty do osiągnięć DOiK i ZNP w zakresie szeroko pojętego tajnego nauczania.

¹⁴ Tamże, s. 233–238.

¹⁵ Tamże, s. 238–239.

¹⁶ *Studia z historii kultury polskiej*, „Przeгляд Historyczno-Oświatowy” 1947, nr 2, s. 229. Opublikowanie tej informacji na łamach czasopisma z pewnością nie spotkało się z aprobatą ówczesnych władz, które już wówczas uważały S. Kota za przeciwnika politycznego. Wśród autorów rozpraw i artykułów zamieszczonych w jubileuszowej książce byli m.in. Henryk Barycz, ks. Stanisław Bednarski SJ, Jan Hulewicz, Łukasz Kurdybacha, Stanisław Lempicki i Halina Radlińska. Wydaniu tej publikacji sprzeciwiał się i nie chciał jej finansować (po konsultacji z Jakubem Bermanem) ze względów politycznych Stanisław Skrzyszewski, który ponownie objął funkcję ministra oświaty. Ostatecznie książkę wydano przy dużym zaangażowaniu H. Barycza i J. Hulewicza w Cieszynie, finansując przedsięwzięcie ze składek autorów zamieszczonych w niej artykułów. Mimo upływu lat jest to nadal bardzo wartościowa pozycja wydawnicza, por. W. Chmielewski, *Stanisław Skrzyszewski wobec ludzi nauki w świetle własnych notatek, listów i pism (1944–1950)*, Warszawa, Instytut Historii Nauki im. L. i A. Birkenmajerów Polskiej Akademii Nauk, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2014, s. 127–129.

Ludzi związanych z Czesławem Wycechem i Polskim Stronnictwem Ludowym masowo usuwano z administracji szkolnej¹⁷. Zlikwidowano w Ministerstwie Oświaty Referat Rewindykacji i Odszkodowań (aby m.in. nie wnoszono roszczeń za utracony majątek na Wschodzie) oraz Referat Historyczny, a samodzielne Biuro Ziem Odzyskanych, zajmujące się szkolnictwem na tym terenie, okrojono do niewielkiego Referatu Ziem Odzyskanych, który niebawem również zaprzestał działalności¹⁸.

Wydany numer łączony 3–4 zawierał cztery interesujące artykuły: Henryka Barycza – *Stan i perspektywy rozwoju historii oświaty i wychowania w Polsce*, Kazimierza Konarskiego – *Ministerstwo W.R.iO.P. w latach 1917–1921*, Stanisława Świdwińskiego – *Sejm nauczycielski w dziejach polskiej demokracji oświatowej, T.N.S.W. w latach wojny* – fragment większej pracy zbiorowej, pod redakcją Maksymiliana Tazbira¹⁹.

W drugiej części numeru zamieszczono sylwetki kilku pedagogów. Stefan Julian Brzeziński scharakteryzował działalność Stefanii Sempołowskiej, Helena Ceysingerówna omówiła dokonania Marii Dzierżanowskiej, Stanisław Łempicki przeanalizował dorobek Kazimierza Twardowskiego, Jan Hulewicz przedstawił osiągnięcia zmarłego niedawno Stanisława Łempickiego, a Stanisław Świdwiński i Waław Polkowski ukazali sylwetkę Kazimierza Mamaczara²⁰. Pod koniec czasopisma, w dziale przeznaczonym na materiały scharakteryzowano zasoby archiwalne do dziejów szkolnictwa znajdujące się w łódzkich archiwach²¹. Opublikowano także recenzje kilku książek²².

Rocznik 1947 periodyku wydano w drukarni Władysław L. Anczyca i Spółki w Krakowie. Następny rocznik oddano do druku w już całkowicie kontrolowanej przez władzę „Naszej Księgarni” w Warszawie przy ul. Smulikowskiego. Redakcja mieściła się w Krakowie, najpierw przy ul. Barskiej 10, m. 5, następnie w al. Słowackiego nr 12, m. 5. Średnia objętość pierwszych trzech numerów czasopisma kształtowała się w granicach 15 arkuszy wydawniczych, a nakład periodyku wynosił 3 tys. egzemplarzy²³.

Dalsze losy „Przeglądu” w świetle materiałów, na które zdołano do chwili obecnej natrafić, niestety, nie są już tak w pełni jasne i klarowne. W zasobach archiwalnych znajduje się *Spis wspomnień opracowanych dla piątego numeru „Przeglądu Historyczno-Oświatowego”, poświęconego stratom osobowym*

¹⁷ W. Chmielewski, *Polska administracja szkolna w latach 1944–1950*, Piotrków Trybunalski, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach Filia w Piotrkowie Trybunalskim, 2013, s. 293–299.

¹⁸ Tamże, s. 311.

¹⁹ „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1947, nr 3–4, s. 3–85.

²⁰ Tamże, s. 86–143.

²¹ Tamże, s. 144–148.

²² Tamże, s. 148–160.

²³ Internet, (dostęp: 24.05.2017 r.), dostępny: www.pho.znp.edu.pl, *Karta ewidencyjna* z 12 listopada 1948 roku, podpisana przez Jana Hulewicza, pieczęć Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Krakowie. Zwraca uwagę fakt, że miejsce na Kolegium Redakcyjne w *Karcie ewidencyjnej* pozostawiono niewypełnione.

*polskiego świata pedagogicznego w latach wojny 1939–1945 (Stan w dniu 15 kwietnia 1945)*²⁴. Zawiera on listę autorów wspomnień i osób nieżyjących, którym te noty zostały poświęcone. Wśród nich są m.in.: ks. Stanisław Bednarski SJ, Maryna Falska, Zygmunt Kukulski, Zygmunt Nowicki, Maciej Rataj, Henryk Rowid i wielu innych zasłużonych działaczy nauczycielskich, oświatowych oraz pedagogów. Zachowany został również drugi, chociaż niepełny *Spis wspomnień do piątego numeru „Przeglądu Historyczno-Oświatowego” zamówionych, które powinny nadejść w najbliższym czasie*²⁵. Wynika z niego, że gdy był kompletny (brak jednej strony z nazwiskami), obejmował 59 osób, o których miano nadesłać opracowane wspomnienia. 33 nazwiska są widoczne na dwóch zachowanych stronach. Znajdują się wśród nich: Izabela Moszczeńska, Janusz Korczak, Ignacy Solarz, Marcin Wasyluk. Numer piąty przewidziany był do opublikowania w 1948 roku. Ze względu jednak na powiększający się zasób sylwetek nauczycieli, którzy zginęli w czasie wojny lub też zmarli zaraz po niej (np. Jan Smoleń, Teodor Viweger), czyli, jak to określił Jan Hulewicz, z uwagi na *rozrost materiału numeru nekrologowego*, podjęto decyzję o poświęceniu całego rocznika 1948 „Przeglądu” zagadnieniu strat osobowych wśród działaczy nauczycielskich, oświatowych i pedagogów od początku wojny w 1939 roku do 1945 roku. Opracowania sylwetek do litery K w drugiej połowie września 1948 roku były już w korekcie²⁶. Kontynuowano prace nad przygotowaniem kolejnych wspomnień, jednak czasopismo nie pojawiło się na rynku czytelnicy. Jak głosi napis na zachowanym egzemplarzu „Przeglądu”, wydrukowanym jednostronnie w „Naszej Księgarni”, miał się on ukazać w nakładzie 3 tysięcy w czerwcu 1949 roku²⁷. Z pewnością taki był plan. Jego realizacja przedstawiała się jednak znacznie gorzej. Jak informują Jan Hulewicz i Ryszard Wroczyński: *Po ukazaniu się czterech pierwszych [w tym numeru 3–4 podwójnego – W. Ch.] zeszytów wydawnictwo zostało przerwane. Zeszyt pierwszy z 1948 r szkice biograficzne działaczy ruchu nauczycielskiego, zmarłych lub zamordowanych w czasie okupacji zachował się w kilku zaledwie odbitkach szrotkowych i nie dotarł do rąk czytelników*²⁸. Do faktu tego Jan Hulewicz wracał także jeszcze później. Wspomina o tym obok jeden z jego znanych doktorantów, prof. Adam Massalski, w artykule *Mój Mistrz – profesor dr Jan Hulewicz (1907–1980)*.

Na stronie redakcyjnej jednostronnie wydrukowanego (przygotowanego prawdopodobnie do korekty) numeru nekrologowego „Przeglądu” datowanego na 1949 rok (znajdującego się w zbiorach specjalnych Biblioteki Naukowej PAU

²⁴ Internet, (dostęp: 24.05.2017 r.), dostępny: www.pho.znp.edu.pl

²⁵ Tamże.

²⁶ *Listy Jana Hulewicza do Heleny Radlińskiej...*, s. 186.

²⁷ Internet, (dostęp: 24.05.2017 r.), dostępny: www.pho.znp.edu.pl, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1949, nr 2.

²⁸ J. Hulewicz, R. Wroczyński, *10 lat „Przeglądu Historyczno-Oświatowego”*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1968, nr 1, s. 7.

i PAN w Krakowie) napisano: *Rok I NR 2*. Na stronie trzeciej umieszczono zaś w kilku wierszach dedykację: *Pamięci nauczycieli, działaczy oświatowych i pracowników naukowych na polu pedagogiki // zmarłych zamordowanych, zamęczonych przez wroga w obozach śmierci w latach wojny 1939–1945 // wspomnienia niniejsze poświęca // Związek Nauczycielstwa Polskiego // Instytut Wydawniczy „Nasza Księgarnia” // i // Redakcja Przeglądu Historyczno-Oświatowego*²⁹.

W przedmowie do tego numeru czasopisma reprezentujący stanowisko władzy Instytut Wydawniczy „Nasza Księgarnia” zarzucił publikowanym wspomnieniom i materiałom biograficznym brak opracowań dotyczących wielu *zasłużonych lewicowych działaczy nauczycielskich; niewystarczająco też oświetlono ich poglądy pedagogiczne i działalność*³⁰. Jednocześnie zapowiedział przygotowanie drugiego wydania tych materiałów i w związku z tym apelował o dalsze nadsyłanie tego typu opracowań. Przygotowywany do wydrukowania „Przegląd” obejmował, jak wynika z numeracji, 416 stron. Oczekiwanie na niego było zapewne duże, wszak zawierał wiele not biograficznych. Zainteresowane nimi były rodziny upamiętnionych w ten sposób, nieżyjących już nauczycieli. Dopominali się o czasopismo także autorzy poszczególnych artykułów³¹.

Wydrukowany jednostronnie numer „Przeglądu” otwiera wzruszający, a zarazem pełen dumy artykuł Stanisława Brzozowskiego pt. *Nieznany Nauczyciel*. Pisząc o pełnych poświęceń czynach zwykłych nauczycieli, autor rozważał: *W jakiej więc formie najbardziej trafnej i najbardziej oddającej heroizm tych setek i tysięcy nauczycieli należałoby utrwalić pamięć? Pomnik, mauzoleum czy też prosty i skromny, jak proste było ich życie, grób Nieznanego Nauczyciela miałby być wyrazem naszej pamięci, wciąż żywej i odnawianej z pokolenia na pokolenie? Nim to nastąpi, a może nigdy nie nastąpi, należy bodaj tym skromnym wspomnieniem ukazać pracę, walkę i śmierć tych wszystkich, skądkolwiek by byli: z Podlasia, Kujaw, Pomorza, Śląska, Polesia, Wileńszczyzny, Krakowskiego – tych najskromniejszych ze skromnych – i w postaci jednej, symbolicznej, a przecież realnej i z prawdziwego zdarzenia, uczcić tysiące jej podobnych. Nie trzeba zamykać ich życia w słowa patosu i w zdania wyszukane, nie trzeba wiązać rymami, a tylko po prostu opowiedzieć historię jednego życia*³².

W dalszej części tego niezwykłego i ostatniego w latach czterdziestych „Przeglądu Historyczno-Oświatowego” w dziale *Materiały* zamieszczono informację na temat zawartości archiwów lubelskich w zakresie historii szkolnictwa, materiały dotyczące tajnego nauczania w Wielkopolsce oraz przedstawiono znęcanie się Niemców nad nauczycielami bydgoskimi. Opublikowano też imienny wykaz 110 nauczycieli z Bydgoszczy zamordowanych przez Niemców w pierwszych

²⁹ Internet, (dostęp: 24.05.2017 r.), dostępny: www.pho.znp.edu.pl, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1949, nr 2, s. 3.

³⁰ Tamże, s. 5.

³¹ Tamże, Pismo adresowane do Tomasza Szczechury z dnia 21 listopada 1949 r.

³² Tamże, S. Brzozowski, *Nieznany Nauczyciel*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1949, nr 2, s. 8.

dniach wojny i pochowanych w masowym grobie pod Fordonem, w tzw. dolinie śmierci. Wydrukowano również artykuł polemiczny Wacława Polkowskiego na temat Juliana Smulikowskiego. Ostatni dział tego numeru przeznaczono na recenzje³³.

„Przeгляд” przestał się ukazywać w trudnych czasach stalinowskich. Jan Hulewicz, oceniając po latach znaczenie pierwszych numerów czasopisma w badaniach nad historią ruchu nauczycielskiego w Polsce, słusznie stwierdził, że zamieszczane w nim artykuły i materiały posiadały wysoką wartość naukową i wydatnie przyczyniły się do rozwoju zainteresowań badaczy dziejami organizacji nauczycielskich i sylwetkami poszczególnych działaczy oświatowych. Podkreślił, że periodyk pozostał w bliskim związku tematycznym z już wydanymi czy też planowanymi publikacjami Czesława Wycecha, Kazimierza Maja – prezesa ZNP i prof. Henryka Barycza na temat zawodu i ruchu nauczycielskiego³⁴.

Należy tu podkreślić, że przez cały trudny okres czasopisma – „krakowski” – bardzo ważnym współpracownikiem Jana Hulewicza był właśnie Henryk Barycz³⁵, który pomagał w redagowaniu pisma.

Po kilku latach od zaprzestania wydawania „Przeгляdu” nadszedł okres przemian w życiu społeczno-politycznym, czyli polski Październik oraz związana z nim krótka „odwilż”. W niespełna trzy lata później, w drugiej połowie 1959 roku pojawił się ponownie „Przeгляд Historyczno-Oświatowy”. W jego nieco zmienionym podtytule zapisano „Kwartalnik Związku Nauczycielstwa Polskiego poświęcony dziejom wychowania i oświaty”. Na dole strony tytułowej umieszczono informację: *Rok II – I (5)*³⁶.

Redakcję reaktywowanego czasopisma umieszczono w Warszawie. Wydawała go oficyna częściowo podobna z nazwy do tej z końca lat czterdziestych: Państwowe Wydawnictwo Literatury Dziecięcej „Nasza Księgarnia”. Redaktorem naczelnym czasopisma został znany, wybitny pedagog i historyk myśli pedagogicznej prof. Ryszard Wroczyński³⁷, członkami Redakcji zaś: Jan Hulewicz, Tadeusz Nowacki i Teofil Wojeński. Sekretarzem Redakcji była Wanda Ferens. Powołano też Radę Redakcyjną, w której skład weszli: Henryk Barycz, Jan Dobrzański, Józef Kwiatek, Wacław Polkowski i Stanisław Tync³⁸. Szerzej na temat niektórych kwestii dotyczących reaktywowania i działalności „Przeгляdu” pisze obok prof. Wiesław Theiss w artykule: *Listy Jana Hulewicza do Ryszarda Wroczyńskiego z 1959 r.* W prowadzeniu pisma pomocna okazała się Wanda Ferens.

³³ Tamże, *Materiały i recenzje*, s. 391–416.

³⁴ J. Hulewicz, *Stan i potrzeby badań nad dziejami ruchu nauczycielskiego w Polsce*, „Przeгляд Historyczno-Oświatowy” 1965, nr 3, s. 315–316.

³⁵ T. W. Nowacki, *Trzydziestolecie „Przeгляdu Historyczno-Oświatowego”*, „Przeгляд Historyczno-Oświatowy” 1989, nr 2, s. 135.

³⁶ „Przeгляд Historyczno-Oświatowy” 1959, nr 1, s. 1.

³⁷ Szerzej: W. Theiss, *Ryszard Wroczyński 1909–1987*, „Przeгляд Historyczno-Oświatowy” 1988, nr 3, s. 263–277.

³⁸ „Przeгляд Historyczno-Oświatowy” 1959, nr 1, s. 2.

Po niej stanowisko sekretarza redakcji objęła dr Wanda Wyrobkova-Pawłowska. Była ona, zdaniem wielu pamiętających jej pracę członków i współpracowników Redakcji, osobą wprost niezastąpioną i powszechnie uznawaną za prawą rękę redaktora naczelnego Ryszarda Wroczyńskiego.

W nocie **Od Redakcji** oznajmiano: *Wznawiając wydawnictwo Przeglądu Historyczno-Oświatowego, kwartalnika poświęconego dziejom oświaty i wychowania w Polsce pragniemy wypełnić dotkliwą lukę w naszym czasopiśmiennictwie naukowym. Historia oświaty i wychowania w Polsce nie posiada bowiem własnego organu, co niewątpliwie jest jednym z czynników hamujących postęp prac badawczych w tej dziedzinie oraz rozwój zainteresowań problematyką historii oświaty wśród nauczycielstwa. W czasopiśmie zamieszczać będziemy rozprawy i materiały zarówno z dziejów szkoły, jak i pozaszkolnej pracy społeczno-oświatowej. [...] pragniemy głównie – choć nie wyłącznie – ześrodkować się na nowszych okresach. [...] Obok rozpraw „Przegląd Historyczno-Oświatowy” zamieszczać będzie w szerokim zakresie materiały z dziejów oświaty i wychowania w Polsce oraz ruchu nauczycielskiego, wspomnienia, monografie szkół i placówek oświatowych, sylwetki nauczycieli i działaczy oświatowych*³⁹.

Na łamach reaktywowanego periodyku publikowano wiele interesujących artykułów i materiałów. Wśród nich można dla przykładu wymienić stenogram z dyskusji przeprowadzonej w dniu 14 kwietnia 1972 roku przez Radę Redakcyjną, Redakcję „Przeglądu Historyczno-Oświatowego” i Biuro Historii ZNP na temat nauczania historii wychowania w szkołach wyższych⁴⁰.

W swojej działalności czasopismo napotykało jednak czasami na trudności wynikające z nienadążania przemysłu poligraficznego w PRL za potrzebami wydawniczymi. W przypadku „Przeglądu” objawem tego była *nierytmiczność i opóźnienia w ukazywaniu się poszczególnych zeszytów, ograniczenie lub nawet wyeliminowanie z druku tzw. tekstów trudnych technicznie, obniżenie wysokości nakładu, niepomierne wydłużenie się okresu oczekiwania autorów na druk, a także wzrost ceny Pisma*⁴¹. Charakteryzując w trzydziestolecie wznowienia działalności „Przeglądu” zamieszczone na jego łamach publikacje, prof. Tadeusz Nowacki pisał w 1989 roku: *Dzieje ruchu nauczycielskiego oraz tajnej oświaty w czasie okupacji stanowią dwie główne osie dla bardzo różnorodnej i dość rozstrzelonej problematyki, w skład której również wchodzi dzieje oświaty polskiej za granicą oraz związki pedagogiki polskiej ze światowymi ideami i ruchami pedagogicznymi*⁴².

Niebawem, w rezultacie zachodzących zmian politycznych i odzyskiwania przez Polskę pełnej suwerenności, tematyka artykułów i materiałów uległa znacz-

³⁹ Tamże, s. 3.

⁴⁰ *Dyskusja nad nauczaniem historii oświaty i wychowania w szkołach wyższych*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1972, nr 4, s. 647–691.

⁴¹ W. Theiss, *Posiedzenie Rady Redakcyjnej „Przeglądu Historyczno-Oświatowego”*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1987, nr 3, s. 362.

⁴² T. W. Nowacki, *Trzydziestolecie...*, s. 137.

nej zmianie. Pojawiło się wiele publikacji dotyczących m.in. martyrologii polskich nauczycieli na Wschodzie. Między innymi prof. Marian Walczak opublikował obszerny materiał poświęcony nauczycielom i pracownikom nauki polskiej więzionym w Kozielsku, Ostaszkowie i Starobielsku oraz zamordowanym w Katyniu, Charkowie i Miednoje⁴³. Z kolei Bolesław Grześ przygotował artykuł na temat zaangażowania ZNP w obronę nauczycieli i pracowników represjonowanych w latach 1944–1956⁴⁴. We właściwym świetle zaczęto prezentować dorobek oświaty i wychowania w okresie międzywojennym, w tym i inicjatywy edukacyjne podejmowane na wschodnich kresach Drugiej Rzeczypospolitej. Pojawiła się wnikliwa interpretacja wielu obszarów dziejów oświaty i wychowania w okresie PRL. Dr Agnieszka Grędzik-Radziak (Grędzik) opublikowała w latach 2002–2010 cykl interesujących materiałów dotyczących polskich nauczycieli pochodzących z ziem północno-wschodnich i południowo-wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej, ofiar zbrodni sowieckich, deportowanych, więzionych i mordowanych w latach 1939–1941 oraz artykuły na temat tajnego nauczania na tych terenach pod okupacją niemiecką⁴⁵.

Do początku 1992 roku „Przegląd” był kwartalnikiem ZNP⁴⁶. W dniu 18 lutego tegoż roku Prezydium Zarządu Głównego ZNP podjęło uchwałę o zawieszeniu wydawania czasopisma⁴⁷. Od nieco opóźnionego opublikowania numeru 1–2 w 1992 roku do numeru 1–2 w 2004 roku periodyk ukazywał się pod auspicjami Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego, jako publikacja finansowana przez Komitet Badań Naukowych, a następnie ze środków Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Od połowy 2004 roku do końca 2009 roku współwydawcą „Przeglądu” stał się ponownie Związek Nauczycielstwa Polskiego, przekazując na jego utrzymanie znaczne środki. W międzyczasie zaczęły pojawiać się coraz większe trudności z finansowaniem czasopisma. Dramatyczną wręcz sytuację odwrócił Zarząd Główny ZNP pod kierownictwem Sławomira Broniarza, który od 2010 roku w całości wydaje i pokrywa wszelkie koszty związane z ukazywaniem się „Przeglądu”. Przetrvanie periodyku w niesprzyjających warunkach materialnych możliwe było dzięki stałej trosce jego długoletniego redaktora naczelnego prof. Mariana Walczaka (od 1987 do maja 2017 r.), byłego prezesa Zarządu Głównego ZNP i dyrektora generalnego Polskiej Akademii Nauk⁴⁸, który nie szczędził

⁴³ M. Walczak, *Nauczyciele i naukowcy – oficerowie polscy więźniowie obozów w Kozielsku, Ostaszkowie i Starobielsku*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1991, nr 3–4, s. 216–246.

⁴⁴ B. Grześ, *Związek Nauczycielstwa Polskiego w obronie represjonowanych pracowników oświaty i nauki (1944–1956)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2000, wydanie specjalne, s. 63–82.

⁴⁵ I. Czarnecka, K. Poznański, *Bibliografia „Przeglądu Historyczno-Oświatowego” za 60 lat działalności wydawniczej (1947–2007)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2007, nr 4, s. 37–38.

⁴⁶ Por. K. Kadzidłowska, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, w: *100 lat ZNP. Ludzie, fakty, sprawy, wydarzenia*, Kielce, Wydawnictwo Pedagogiczne ZNP, 2005.

⁴⁷ Informację na ten temat podano na wewnętrznej stronie przedniej okładki wydanego z pewnym opóźnieniem czasopisma, por. „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1991, nr 3–4.

⁴⁸ Szerzej: S. Mauersberg, *Profesor Marian Walczak w 75 rocznicę urodzin*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1998, nr 3–4, s. 145–150.

wysiłku, aby rozwijać czasopismo i skupiać wokół niego jak najlepszych autorów, zarówno tych znanych, doświadczonych, jak i początkujących, wkraczających dopiero w pracę naukową. Pod jego kierownictwem czasopismo stało się ważnym ogniwem w zakresie badań nad najnowszą historią myśli pedagogicznej. W dziele tym wspierał go cennymi uwagami i czyni to nadal z wielkim pożytkiem dla periodyku wielce zasłużony historyk wychowania prof. Józef Miąso, który jest najstarszym stażem członkiem Redakcji. Bardzo ważną rolę spełnia w Redakcji prof. Karol Poznański. To według jego koncepcji i pod jego kierownictwem opracowana została *Bibliografia „Przeglądu Historyczno-Oświatowego” za 60 lat działalności wydawniczej (1947–2007)*⁴⁹. Niestrudzenie swoimi uwagami, wnioskami i ocenami systematycznie dzieli się prof. Jerzy Doroszewski. Inspirującymi koncepcjami wspiera pracę „Przeglądu” prof. Halina Taborska (Wielka Brytania) – do niedawna rektor Polskiego Uniwersytetu na Obczyźnie w Londynie. Wielkie zasługi dla czasopisma położył prof. Stanisław Mauersberg⁵⁰, który jako członek i sekretarz Redakcji przez dwadzieścia lat dbał o poziom merytoryczny, zapewniał recenzentów dla poszczególnych artykułów, nadał kształt przypisom, które od kilku lat nie są zmieniane. Prowadził też korespondencję w sprawie finansowania periodyku i utrzymywał stały kontakt z wydającymi go oficynami wydawniczymi w Radomiu i Kielcach.

Należy podkreślić, że „Przegląd” ma Naukową Radę Redakcyjną, w skład której wchodzi: prof. Marian Walczak (przewodniczący), mgr Sławomir Broniarz, prof. Wiesław Jamrozek, dr Józef Krasuski, prof. Adam Massalski, prof. Lech Mokrzecki, prof. Frank Tosch (Niemcy), prof. Stefania Walasek i ks. prof. Edward Walewander. Ważną rolę spełniają recenzenci zamieszczanych na łamach czasopisma publikacji, przyczyniając się w istotny sposób do zachowania jego właściwego poziomu naukowego. W okresie kierowania czasopismem przez Mariana Walczaka sekretarzami Redakcji byli kolejno: Wiesław Theiss, Tadeusz Suberlak, Stanisław Mauersberg i Witold Chmielewski.

Od kilku lat czasopismo jest zarejestrowane w bazie ERIH (*European Reference Index for the Humanities*). Wprowadzono w nim również rejestrację artykułów w systemie identyfikacji elektronicznej DOI (*digital object identifier* – cyfrowy identyfikator dokumentu elektronicznego). Od początku 2015 do końca 2017 roku zarejestrowano w ten sposób 75 artykułów „Przeglądu Historyczno-Oświatowego”. Dzięki temu publikacje zamieszczone w periodyku mogą być cytowane w systemie DOI, obejmującym całą Europę. W ten sposób następuje upowszechnienie i umiędzynarodowienie czasopisma.

W ciągu ostatnich lat uruchomiono też stronę internetową czasopisma: www.pho.znp.edu.pl. Do chwili obecnej umieszczono na niej 88 numerów perio-

⁴⁹ I. Czarnecka, K. Poznański, *Bibliografia „Przeglądu”...*

⁵⁰ M. Walczak, *Życie, działalność pedagogiczna i naukowa profesora Stanisława Witolda Mauersberga (1924–2012)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2012, nr 3–4, s. 7–10.

dyku, w tym wszystkie z lat czterdziestych⁵¹. Trwają sukcesywne prace nad opublikowaniem w sieci kolejnych numerów „Przeglądu”. Bardzo dobrze rozwija się współpraca Redakcji z Wydawnictwem Pedagogicznym ZNP w Kielcach.

Dokonania czasopisma nie byłyby możliwe bez stałej, bezpośredniej opieki i wsparcia ze strony prezesa Związku Nauczycielstwa Polskiego pana Sławomira Broniarza, za które Redakcja bardzo serdecznie dziękuje.

Reasumując, można stwierdzić, że w okresie siedemdziesięciolecia istnienia „Przegląd Historyczno-Oświatowy” bardzo dobrze zasłużył się dla rozwoju historii polskiej myśli pedagogicznej. Na jego łamach publikują artykuły i materiały najznakomitsi autorzy. Nieustannie jest też udostępniany początkującym pracownikom naukowym. Poruszana w publikacjach problematyka tradycyjnie jest zróżnicowana i obejmuje wszystkie obszary historii nauki, oświaty i wychowania. Redakcja i skupieni wokół niej autorzy pragną podwyższyć poziom naukowy czasopisma i dążyć do zwiększenia jego czytelności nie tylko wśród pracowników naukowych, ale także nauczycieli i studentów pedagogiki oraz wszystkich, którym bliski jest dorobek myśli pedagogicznej w kraju, Europie i na świecie.

BIBLIOGRAFIA

Brzozowski S., *Nieznany Nauczyciel*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1949, nr 2.

Chmielewski W., *Polska administracja szkolna w latach 1944–1950*, Piotrków Trybunalski, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach Filia w Piotrkowie Trybunalskim, 2013.

Chmielewski W., *Stanisław Skrzyszewski wobec ludzi nauki w świetle własnych notatek, listów i pism (1944–1950)*, Warszawa, Instytut Historii Nauki im. L. i A. Birkenmajerów Polskiej Akademii Nauk, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2014.

Czarnecka I., Poznański K., *Bibliografia „Przeglądu Historyczno-Oświatowego” za 60 lat działalności wydawniczej (1947–2007)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2007, nr 4.

Dutkowska R., *Jan Hulewicz uczony i pedagog*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1982, nr 3–4.

Dyskusja nad nauczaniem historii oświaty i wychowania w szkołach wyższych, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1972, nr 4.

Gniazdowska W., *O materiały do dziejów tajnej oświaty*, „Głos Nauczycielski” 1946, nr 13.

Grześ B., *Związek Nauczycielstwa Polskiego w obronie represjonowanych pracowników oświaty i nauki (1944–1956)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2000, wydanie specjalne.

⁵¹ Internet, (dostęp: 24.05.2017 r.), dostępny: www.pho.znp.edu.pl

- Gumuła T., Nowak J., *Bibliografia zawartości „Przeglądu Historyczno-Oświatowego” za lata 2007–2017*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2017, nr 3–4.
- Hulewicz J., Wroczyński R., *10 lat „Przeglądu Historyczno-Oświatowego*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1968, nr 1.
- Hulewicz J., *Stan i potrzeby badań nad dziejami ruchu nauczycielskiego w Polsce*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1965, nr 3.
- Internet, (dostęp: 24.05.2017 r.), dostępny: www.pho.znp.edu.pl
- Kadziłowska K., *„Przegląd Historyczno-Oświatowy”*, w: *100 lat ZNP. Ludzie, fakty, sprawy, wydarzenia*, Kielce, Wydawnictwo Pedagogiczne ZNP, 2005.
- Laskowski M., *Zróbmy to dziś*, „Głos Nauczycielski” 1945, nr 4.
- Listy Jana Hulewicza do Heleny Radlińskiej z lat 1945–1954*, oprac. W. Theiss, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1998, nr 3–4.
- Listy Jana Hulewicza do Ryszarda Wroczyńskiego z 1959 r.*, oprac. W. Theiss, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2017, nr 3–4.
- Massalski A., *Mój Mistrz – profesor dr Jan Hulewicz (1907–1980)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2017, nr 3–4.
- Mauersberg S., *Profesor Marian Walczak w 75 rocznicę urodzin*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1998, nr 3–4.
- Nowacki T. W., *Trzydziestolecie „Przeglądu Historyczno-Oświatowego”*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1989, nr 2.
- Od Redakcji*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1947, nr 1.
- Prusak L., *Zjazd oświaty wojennej*, „Głos Nauczycielski” 1946, nr 11–12.
- „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1947, nr 1.
- „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1947, nr 2.
- „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1947, nr 3–4.
- „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1949, nr 2.
- Suchodolski B., *Pokłosie. O materiałach źródłowych do prac oświatowych w okresie wojny*, „Głos Nauczycielski” 1945, nr 6.
- Świdwiński S., *Sprawozdanie z prac Komisji do Badania Dziejów Oświaty i Wychowania ZNP*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1947, nr 1.
- Theiss W., *Posiedzenie Rady Redakcyjnej „Przeglądu Historyczno-Oświatowego”*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1987, nr 3.
- Theiss W., *Ryszard Wroczyński 1909–1987*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1988, nr 3.
- Walczak M., *Nauczyciele i naukowcy – oficerowie polscy więźniowie obozów w Kozielsku, Ostaszku i Starobielsku*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1991, nr 3–4.
- Wroczyński R., *Notatki z okazji 25-lecia „Przeglądu Historyczno-Oświatowego*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1983, nr 1.
- Wycech C., *Prace organizacyjne Departamentu Oświaty i Kultury*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1947, nr 1.

Wycech C., *Praca oświatowa w kraju w czasie wojny*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1947, nr 1.

Wycech C., *Z dziejów tajnej działalności oświatowo-kulturalnej (Departament Oświaty i Kultury)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1962, nr 3.

70 years of “Przegląd Historyczno-Oświatowy” (“The Journal of History and Education”)

Summary

“Przegląd Historyczno-Oświatowy” was first published in 1947 as an organ of the Board for Studies on the History of Upbringing and Education of the Polish Teachers’ Union. Prof. Jan Hulewicz became the editor of the journal. After a few copies were issued, the activity of the journal was stopped by the authorities. It was reissued in 1959. Back then, the editor-in-chief was Prof. Ryszard Wroczyński. In 1987, the position was held by Prof. Marian Walczak. The journal publishes articles and materials which refer to the history of the pedagogical thought. It cooperates with both experienced and novice scholars. For several years, it came out under the patronage of the Polish Educational Research Association. Currently, it is published again by the Polish Teachers’ Union. The quarterly journal has its own website, where many of the previous issues can be found. The journal is included in the ERIH listings (European Reference Index for the Humanities). The published articles are also registered in the DOI electronic identification system (digital object identifier). The editorial team and all the authors strive to continually raise the standard of the journal and to increase its readership among those for whom the achievements of the pedagogical thought are important.

Keywords: editorial team, editing, article, material, author.